

Abdulbâkî Ârif Efendi'nin Siyer-i Nebî Adlı Eserinde 'Çün'lü Cümleler

 FATİH KAYA ^a

Geliş Tarihi: 30.07.2018 | Kabul Tarihi: 30.04.2019

Öz: Bilindiği gibi “çü, çün, çün ki” cümle başı edatları ile kurulan cümleler dilimize Farsçadan geçmiş cümlelerdir. Bu çalışma Eski Anadolu Türk-çesi dönemi metinlerinde çok sık kullanılan “çün”lü cümlelerin klasik Osmanlı Türkçesi dönemi süslü nesir örneklerindeki durumunu ortaya koymak için yapılmıştır. Bu amaçla, dönemin süslü nesir dilini iyi bir şekilde yansıttığını düşündüğümüz Abdülbâkî Ârif Efendi'nin Siyer-i Nebî adlı eserinde geçen “çün”lü cümleleri işlevleri ve yapıları bakımından inceledik.

Anahtar Kelimeler: Söz dizimi, cümle, Siyer-i Nebî, Abdülbâkî Ârif Efendi.

^a Tokat GOP Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Böl.
fatihkaya1977@gmail.com

The Sentences with 'Çün' in Siyar al-Nabi by Abdülbaki Arif Efendi

Abstract: As known, the compound sentences that built with “çü, çün, çünki” conjunctions entered to Turkish from Persian. These sentences are often used in ancient Anatolian Turkish language. Therefore we purposed to show the usage in classical Ottoman Turkish. For this study, we used the text than named Siyar al-Nabi that written by Abdülbaki Arif Efendi. Because it was one of the best samples of classical Ottoman ornate prose.

Keywords: Syntax, sentence, Siyer-i Nebî, Abdülbaki Arif Efendi.

© Kaya, Fatih. “Abdülbâkî Ârif Efendi’nin Siyer-i Nebî Adlı Eserinde ‘Çün’lü Cümleler.” *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19 (2019), 293-308.

1. Abdülbâkî Ârif Efendi ve Siyer-i Nebî

17. yüzyılın ilk yarısında dünyaya gelen Abülbâkî Ârif Efendi müderrislik, kadılık ve kazaskerlik gibi ilmî ve resmî görevlerinde bulunmuş olan devrin önemli ilim ve sanat adamlarından biridir.¹ Ârif Efendi hayatının sonlarına doğru önce Anadolu, daha sonra da Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunmuş, daha sonra Bursa'da ikamete mecbur edilmiş, Ekim 1713'te de burada vefat etmiştir. Vefatından önce başladığı Siyer-i Nebî adlı eserini damadı Fâiz Efendi 1719 yılında tamamlamıştır (Uzunçarşılı, 1958, s. 112).

Abülbâkî Ârif Efendi'nin Siyer-i Nebî adlı eseri Hz. Muhammed'in ecdadından başlayarak peygamberliğinin dördüncü yılına kadar meydana gelen olayları anlatmaktadır. Manzum bir mukaddimeyle başlayan eser 23 bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümde Hz. Muhammed'in atalarından bahsedilmektedir. Daha sonraki bölümlerde ise siyer kitaplarının hepsinde anlatılan fil vakası, hılfu'l-fudul, zenzem kuyusu, peygamberin doğumu vs. olaylar çeşitli rivayetlerle anlatılmaktadır.

Eser süslü bir nesir örneğidir. Eserin muhtelif yerlerine serpiştirilmiş olan ve Ârif Efendi'ye ait olduğunu tahmin ettiğimiz sade dilli nazım örneklerine de rastlanmaktadır. Siyer-i Nebî'nin Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde bulunan 13 farklı nüshası bulunmaktadır. Nüshaların sayısına ve istinsah tarihleri arasındaki zaman farkına baktığımızda eserin, devrinde çok okunan ve ilgi gören eserlerden biri olduğu anlaşılmaktadır.

2. "çün" Cümle Başı Edatı ile Kurulan Cümleler:

Cümle başı edatları, cümleleri anlam bakımından birbirine bağlayan edatlardır (Ergin, 2012, s. 354). Türkçeye Farsçadan "çü, çün, çün ki" cümle başı edatları da başına geldiği cümleyi başka bir cümleye "sebepl, zaman vb." ilgileriyle bağlamaktadır.

¹ Abdülbâkî Ârif Efendi ve Siyer-i Nebî adlı eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fatih Kaya, 18. Yüzyıla Ait Bir Siyer-i Nebî Üzerinde Sentaks İncelemesi, Bazılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

“çün” edatının başında bulunduğu çekimli bir fiil alan ya da içinde bir yüklem ismi barındıran ilk cümle yardımcı cümle, bu cümleden sonra gelen cümle de temel cümledir. “çün”ün bağladığı bu iki cümle arasında yapı ve anlam bakımından güçlü bir bağ vardır. Bu tarz bir kuruluşa sahip olan cümleler birbirleriyle genellikle “-IncA, -dİğİndA, için, -dİktAn sonra” anlamlarıyla bağlanırlar (Doğan, 2006, s.31).

“Türklerin İslamiyet dairesine girmeleriyle birlikte Fars kaynaklı “ki”li birleşik cümlenin yanında “çün”lü birleşik cümleler de Türk sentaksına girmiş, bilhassa dil yönünden Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıyan eserlerde bol bol kullanılmıştır.” (Cemiloğlu, 1994, s.409). Bu tür cümlelerde sadece “çün” ve “çün ki” kullanılmamıştır. Bunların dışında, Tarihî metinlerde “kaçan, kaçan kim, her kaçan ki, vaktâ kim, her vaktâ ki, tâ kim” gibi cümle başı edatlarıyla da aynı yapı ve anlamda cümleler kurulmuştur (Akalin, 1995, s156-157). Siyeri Nebi’de “vaktâ ki” cümle başı edatı bulunurken bahsedilen diğer cümle başı edatlarına rastlanmamaktadır.

2.1. “çün”lü Birleşik Cümlelerde “çün”ün İşlevleri

Abdülbaki Arif Efendi’nin Siyer-i Nebi adlı eserinde geçen “çün”lü cümlelerde “çün” başına geldiği yardımcı cümleleri aşağıdaki işlevlerle diğer cümlelere bağlamaktadır:²

a) “-mca” zarf-fiil eki işleviyle

‘Abdu’l-muttalib’iñ âvâze-i tekbiri çün ki resîde-i sem’-i şağîr ü kebîr oldı, hûsûl-i merâm ile şâd-kâm oldığı ma’lûmları olup “Bu bi’ri-i zemzem İsmâ’îl’den mevrûşumuzdur.” deyü istiĥkâkda tesâvi da’vâsıyla kendilerin teşriĥ itmek talebinde oldılar. (21a/8)³

“Abdülmuttalib’in tekbir sesi küçük büyük herkesin kulağına ulaşınca, (Abdülmuttalib’in) isteğinin yerine gelmesinden

² “çün” edatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kâmil Tiken, Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller, Ankara, TDK Yayınları, 1992, s. 132-138. Ayrıca bk. Necmettin Hacıeminoğlu, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 132-138.

³ Verilen örneklerin numaralandırmasında Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 34 nk 3337 numarada kayıtlı bulunan ve Hasan bin Abdullah tarafından 1723 yılında istinsah edilmiş bulunan nüsha esas alınmıştır.

dolayı çok mutlu olduğunu gören (Kureyş'in ileri gelenleri) "Bu zenzem kuyusu atamız İsmail'den bize mirastır." diyerek zenzem kuyusunda hakları olduğunu iddia ederek ortaklık talep ettiler."

Pes, cün ki ol dâ'iyye ile 'Abdu'l-muttalib'e mülâkî olup ol haber-i vahşet-eşeri aña tebliğ eyledi, ol dahî fi'l-hâl kemâl-i zücret ü ıztırâb ile cânib-i beyt-i mükerrem-i rabbü'l-erbâba şitâb eyledi. (54b/23)

"Sonra o niyetle Abdülmuttalib'd ulaşır ona o korkunç haberi verince, o da o hâlde büyük bir sıkıntı ve acı içinde Allah'ın muhterem evine (Kâbe'ye) doğru koştu."

'Ey Meysere! Zîr-i dırahtda nâzil olan kimdir?' deyü (isti'lâm sadedinde olucağ, Meysere dahî 'Ehl-i hâremden bir kimsedir.' deyü) cün ki mutaşaddî-i cevâb oldı, râhib tekrâr, 'Ey Meysere! Ol şecere tahtında nâzil olmaz, illâ ol zât-ı mu'allâ kadar ki târik-i mübareki tâc-ı risâlet ile mübeccel ola.' didi. (84a/10)

"'Ey Meysere! Ağacın dibinde oturan kimdir?' diyerek öğrenmek isteyince, Meysere de 'Harem ehlerinden (Kureyş kabilesinden)' bir kimsedir.' diyerek aniden cevap verince, rahip tekrar, 'Ey Meysere! O ağaç altına şimdiye kadar mübarek yolu peygamberlik tacı ile yücelmiş olan büyük zatlardan başka kimse inmemiştir.' dedi."

b) "-dığında" zarf-fiil eki işleviyle

Cün ki bu şeb-hengâm güzerân olup tebâşir-i seher nümâyân ola, eşraf-ı kavmden bir güruh-ı enbüh ile bu mevzi'de hâlka-beste-i cem'iyyet olup mutarâşsüd olalım. (93a/22)

"Bu gece vakti geçip seherin ilk ışıkları görüldüğünde, kavmin ileri gelenlerinden bir grup ile burada toplanıp gözleyelim."

Ve ol hâlet ber taraf olup incilâ hûsûlünde ol tâbende-ahter-i pâkize-güheriñ cemâl-i âfitâb-ı manzarına cün ki nazâr kıldım, bedri ezherden enver görüp ol havâliyi revâyiñ-i müşg-i ezfer ile mu'attar ihsâs itdim. (37b/12)

"Ve o hâlet bertaraf olup parlamanın ortaya çıkmasında o saf cevher olan parlayan yıldızın güneş görünümlü yüzüne

baktığımda, en parlak dolunaydan daha çok nurlu görüp o havaliyi güzel misk kokularıyla kokar bir şekilde hissettim.”

Çün ki Âmine'den âsâr-ı talq zâhir oldu, ben anda hâzır idim. (38a/14)

“Amine’de doğum sancısı belirtileri ortaya çıktığında ben ordaydım.”

Pes, çün ki ‘Abdu’l-mesîh me’mûr olduğu üzere vâsıl-ı menzil-gâh-ı Satîh oldu, Satîh’i müşerref-i zarîh ve mahleb-i ser-tîz-i meniyye ile cerîh olmadan nâşi sermest-i neşve-i helâk u bevâr ve güft-gûya meslûbü’l-iktidâr buldı. (42a/23)

“Sonra, Abdülmesih emr olunduğu üzere Satih’in yanına gittiğinde, Satih’i ölümle müşerref ve ölümün sivri pençeleriyle yaralı olmasından dolayı ölüm ve yok oluşun verdiği takatsizlik ve konuşamayacak kadar halsizlik içinde buldu.”

Çün ki keyfiyyet-i mâcerâyı hîkâyet itdim, “Müfâd-ı lafz-ı selâm mahîz-ı hayr olduğu mukarrerdir.” deyü tesliyet-sâz oldu. (57a/23)

“Maceranın nasıl olduğunu anlattığımda, ‘Selam lafzının anlamının tam bir hayır olduğu kesindir.’ diyerek teselli verdi.”

Esnâ-i tavâfda ol mevzi’e ki, qarîb oldum, kavimden müşâhedeşi me’lûfum olduğu vecih üzere çün ki anları temessûhe teveccüh itdim, ol server-i sûtûde-güher beni ol fi’l-i kerîhden men’ ü red’ buyurdu. (77b/23)

“Tavaf sırasında yaklaştığım yere, kavimden görmeye alıştığım üzere onları mesh etmeye yöneldiğimde o övülmüş cevher olan önder (Hz. Muhammed) beni o çirkin fiilden men etti.”

Çün ki, ser-efrâhte-i tecessüs olup taraf-ı ‘uluve ref-i başar eyledim, gördüm ki, sâbıkan Hîrâ’da mu’âyene kıldığım melek-i mükerrerdir. (108a/11)

“Başımı kaldırıp yukarı doğru baktığımda, daha önce Hira’da gördüğüm muhterem meleği gördüm.”

c) “-dıktan sonra” işleviyle

Çün ki, ol gâ’ile zâ’ile oldu, ya’ni Buhtunnaşar ser-mest-i şâhîbâyı bevâr oldu, haber-i kaşd-ı huçeste-eşer vesâteti ile mesmu’ları olıcağ,

el-'avd-i Ahmed mişdâkı üzre bilâd-ı 'Araba 'avdet eyledi. (6b/11)

“O sıkıntı bertaraf olduktan sonra, yani Buhtunnasar öldükten sonra, bu hayırlı haber vasıtasıyla bilgisi olunca, El-Avd-i Ahmed'in tasdikiyle Arap beldelerine geri döndü.”

Çün ki, anlarıñ 'aķibinde Mekke-i mükerremeye vâsıl ve derün-ı şehre dâhil oldum, maķşüd ve maţlabım olan rażi' talebi ile kûçe-gerdi maĥallât-ı şehr olup cümle etfâl-i mâldârân-ı Kureyş ve beni maĥzûm menhüb-ı dest-endâzi-i zenân-ı Benî Sa'd olmağile anlar cümle maķzi'l-me'mül oldılar. (48a/16)

“Onların ardından Mekke-i Mükerreremeye ve şehrin içine ulaştıktan sonra, süt çocuğu talebi ile şehrin mahallelerinin sokaklarının tozu olup bütün Kureyş ve beni mahzum zenginlerinin çocukları Beni Sa'd kadınları tarafında süt çocuğu olarak alındı.

Ammâ, çün ki, Raĥhâl şedd-i riĥâl-i eşķâl idüp rüberâh oldu, Berrâz sū-i ķaşd ile anı sāye mişâl ta'ķib idüp derd-nebâl oldu. (79b/1)

“Fakat, Rahhal yükünü sıkıca bağlayıp yola çıktıktan sonra, Berraz kötü niyetle onu gölge gibi takip edip adeta canına kast eden usta bir okçu oldu.”

Ammâ, çün ki, birâderim 'Âmir daĥi silk-i ehl-i İslâma münselik ü muntazam oldu, muķaddemâ baña derkâr kıldığı kûpâl-i ta'n u serzeniş-i aña ĥavâle ider olup ben ol taķriĥ ile niş-i âzârından sâlim olmuşidim. (118b/2)

“Fakat, kardeşim Amir de İslam ehlinin yoluna girdikten sonra, bana gösterdiği sitem ayıplama topuzunu ona havale edip ben o münasebetle kin ve düşmanlık dikeninden emin olmuşum.”

d) “-dığundan dolayı” işleviyle

Çün bunlar ĥuşemâ ile ĥarbe şarf-ı himmet idüp bertaraf-sâzi-i muĥâlifin için bezl-i kudret ķarâr-dâde oldu, ittifaķ-ı tarafeyn ile sene-i âtiye ĥulûlünde kıyâm-ı Sûķ-ı 'Ukâz mevsimi muĥârebeye tevâ'ud ve fayşal-sâzi-i keşmekeş-i ĥuşümet için ta'ahhüd itmişler idi. (80a/15)

“Bunlar, düşmanlarla savaş için çabalayıp muhalifleri ber-

taraf etmek için güç kullanılmasına kararlaştırıldığından dolayı, iki tarafın ittifakıyla gelecek sene içinde, Ukaz panayırının başlangıcında muharebe ve düşmanlık çekişmesinin kesin kararı için sözleşmişlerdi.”

*Yâ ‘Abdu’l-muttalib, cenâb-ı feyyâz-ı çâre-sâz **cünkü** saña bu vecihle meded-res olup bu felât-ı bî-emânda ifâza-i ‘aynü’l-âhayât-ı necât kıldığı müşâhed ve mu’âyin oldı, pes zezem-i mükerremi dahî miż-âb-ı kereminden maşûsan saña icrâ ve i’tâ kıldığında şat’â şekk ve irtiyâbımız kalmadı. (22a/11)*

“Ey Abdülmuttalib, her şeye care olan ve feyiz veren Allah, sana bu şekilde yardım edip bu amansız susuz çölde kurtuluş olan hayatın ta kendisini bolca verdiği açıkça görüldüğünden dolayı bu kutlu zemzemi de cömertlik pınarından özellikle sana verdiği asla şek ve şüphemiz kalmadı.”

e) “-ı” zarf-füli işleviyle

***Cün** ki cevâba mübâderet eyledi, mâder-i ‘Abdu’l-muttalib Hazreciyye olup ve Hazreciyye, kabâ’il-i Yemen’den olmağile beynlerinde iştibâk-ı neseb ile qarâbet taâkkuğuna işâret eyledi. (65b/22)*

“Cevap vermeye başlayıp, Abdülmuttalib’in annesi Hazreciye olup Hazreciye, Yemen kabilelerinden olmakla aralarında iç içe geçmiş akrabalık ile yakınlık gerçeğine işaret etti.”

*Ve’l-hâsül **cün** ki tayy-ı merâhil ile arâzi-i Şâm’a vâsıl ve Sûk-ı Buşrâ’da hatt-ı revâhil olunup bir şavma’a kırbunda nâzil oldılar ki, ol şavma’ada Nastürâ nâm bir râhib-i murtâz ‘uzlet-güzün idi. Ba’zi rivâyâtda ol şavma’a zikri sebkat iden Buheyra’nın ‘uzlet-câyı olan şavma’anın ‘aynı olup Buheyra kaçâ-i nahb idüp Nastürâ anın cânışını olmağ vukû’ bulmuşdur. Be-her-takdir mahall-i nüzül olan mevzi’de bir dirâhtın vâki’ olup ol dirâhtın tahtında bast-ı zir-endâz-ı ârâm itmışler idi. (84a/1)*

“Velhasıl, yolları katederek Şam arazisine varıp ve Busra panayırında hayvanlarından inip Nastura adındaki bir rahibin bulunduğu bir kilisede konaklayıp, - ki bazı rivayette bu kilise o kilise daha önce adı geçen Buheyra’nın inziva yeri olan kilienin aynı olup Buheyra aniden ölünce Nastura onun vekili ol-

muştur – oradaki bir ağacın altında dinlenmek için döşeklerini sermişlerdi.”

2.2. “çün”lü Birleşik Cümlelerin Yapısal Özellikleri

a) “çün” her ne kadar cümle başı edatı olsa da zaman zaman cümlelerin ortasında yer alabilir:

Yâ ‘Abdu’l-muttalib, cenâb-ı feyyâz-ı çâre-sâz çün ki saña bu vehle meded-res olup bu felât-ı bî-emânda ifâza-i ‘aynü’l-hâyat-ı necât kıldığı müşâhed ve mu’âyin oldı. (22a/11)

Ebrehe (dahî) çün ki bilâd-ı hâbeşeye vâsıl ve sarây-ı necâşîye dâhil oldı, kavminiñ sergüzeştini ‘alâ vuķû’a mutasaddî-i takrîr olmak dâ’iyesiyle zânû-zede-i piş-gâh-ı serîre-i ‘âlem-maşîri olup hêkeyât-ı sergüzeşt-i kavm resîde-i maķta’-ı takrîr oldığı ân ol mürğ-i dînbâledev-i cân-şikâr serpençesinde müheyyâ olan seng-pâre-i âheng-zârı bî-direng ü te’hîr hâvâle-i ser-i Ebrehe-i tîre-żamîr kı lup fi’l-hâl vâsıl-ı derekât-ı sa’îr kılmışidi. (29b/23)

Ve ol hâlet ber taraf olup incilâ hûsûlünde ol tâbende-aķter-i pâki-ze-güheriñ cemâl-i âfitâb-ı manzarına çün ki nazâr kıldım, bedr-i ezherden enver görüp ol hâvâliyi revâiyih-i müşğ-i ezfer ile mu’attar îhsâs itdim. (37b/12)

b) “çün” ile birbirine bağlanan bu cümlelerde temel cümle veya yardımcı cümle “ki”li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle, girişik cümle ve şartlı birleşik cümle vs. cümlelerden birisi olabilir. Bu şekilde karmaşık birleşik cümleler meydana gelir.

Be-her-takdîr çün ki tarafeynden dâd u sited vücûd peźir oldı, ol ešnâda ‘Abdu’l-muttalib ‘Abdu’l-lâh’ı istişhâb idüp taraf-ı menzilgâh-ı Benî Zühre’ye müteveccih olmuş idi ki, ešnâ-yı tariķde Fâtıma bint-i Mürre nâm bir nahl-i nâzende-hîrâma muşâdif oldılar ki, kü-tüb-i kadîmeye ittîlâ’ı cihetinden fażl-ı bâhiri ve ‘ıyâfe ve kehânetden hâzî-i vâfiri olmağile hîlâl-i kat’-ı tariķde ‘Abdu’l-muttalib ba’żı devâ’ iķtiżâsı ile ‘Abdu’l-lâh’dan tenekküb idüp ‘Abdu’l-lâh bir mahâlde kûşe-güzîni tarasşud u intizâr iken nâgâh ol mekkâre-i hâtır-firîb müşâhede-i cemâl-i ‘Abdu’l-lâh ile bir bād-dâde-i metâ’-ı sabr u şekîb olup ârâm-gâh-ı ‘Abdu’l-lâh olan mahâlde qarîb oldı. (32a/18)

Ol mâhî-i deyâcîr-i şîrk ü żalâl ve tîregî-şüy-ı siyeh-i derûnân-ı

nā-sütüde-hūsāl olan tābende-aħter-i āfitāb-ı cemāl **cün** ki “Beyt: Żalām-ı şirk ü küfri eyledi āfākdan zā’il, / Foğup ol mihr-i enver matla’-ı burc-ı sa’adetden.” şöyle müşāhede kıldım **ki**, anıñ cemāl-i niķküfālinden derün-i hāneye žiyā-pāş olan nūruñ sutū’undan efrūhte olan şem’-i enver mānend-i çerāğ-ı siħr-i bi-nūr u fer-mu’āyene olunurdu, ve’l-hāsıl ol leyl-i siħr-i tufeylde altı ‘alāmet meşhūdum oldu. (39a/3)

Pes **cün** ki ‘Abdu’l-mesīħ me’mūr olduğı üzre vāsıl-ı menzil-gāh-ı satīħ oldu, Satīħ’i müşerref-i žariħ ve mahleb-i ser-tiz-i meniyye ile ceriħ olmadan nāşı sermest-i neşve-i helāk u bevār ve güft-gūya meslūbü’l-iķtidār buldı **ki**, ref’-i şavt-ı cehīr ile selām ve esmā’-i peyāma cedd ü iķtidām eyledi. (42a/23)

Ammā **cün** ki ol şeh-süvār-ı sedre-güzārı āğūşuma alup ol etān-ı bi-tāb ve tuvāna süvār oldum, anı ol mertebe çālāk u reh-vār olmuş buldum **ki**, refiķlerimiz merkeblerine her ne kadar mihmiz-engiz-i cedd ü iķdām olup a’māl-i tāziyāne-i ihtimām iderler idi. (50a/23)

c) “Türkçede yardımcı unsurlar önce, asıl unsurlar sonra gelmektedir. Farsçada ise asıl unsur önce, yardımcı unsur sonra gelmektedir. “ki”li cümlelerde de ana cümle önce gelirken yardımcı cümle sonra gelir. Cümle başı edatlarıyla kurulmuş bazı cümlelerde ise yardımcı cümle önce ana cümle sonra gelmektedir. Bu durum cümle başı edatlarıyla kurulmuş cümlelerin “ki”li birleşik cümleye göre Türkçe cümle yapısına daha uygun olduğunu göstermektedir.” (Akalin, 1998, s. 14). Bu gibi cümleler, yapı itibariyle Türkçeye daha yakın olduğu için “çün”lü veya “çünkü”li yardımcı cümle çekimli bir fiil ile değil “-ıcak, -dukda” gibi eklerle kullanılmıştır.

Rüfeķā ile **çünkü** reh-neverd-i ħāk-i müşg-sā-yı bathā olarak ħavālī-i şehre vāsıl **oldukda** mahfil-ārā-yı şavāmi-i bālā olan hātıf-ı hoş-nevā-yı gaybiden bu şadā-yı dil-keş-edā bu vecihle sāmī’a-res-i mahmil-nişinān-ı bādiye-peymā oldu. (47a/12)

Çünkü ol mihr-i müniriñ şayt-ı cemālī ‘ālem-giř olmağla üftādegān-ı bīdād-ı menişden Nebiħ bin Ħaccāc ol dürr-i nā-süfteyi menhüb-ı ser-pençe-i iğtişāb **kılıcak** ol bi-çāre ba’żi ehl-i belediñ ilķā

ve ta'lîmi ile civâr-ı beyt-i mükerremde vâkıf olup بالخالف الفضول deyü feryâd-sâz-ı istiğâşe ve istimdâd olduĝda ħasem-sâzân-ı ħulfü'l-fużül olan herbirân-ı bişse-zâr-ı beled-i ħarâm taraf taraf tiĝ-i der-dest ser-berâverde-i künâm-ı intikâm oldular. (82a/8)

Ammâ **çünki** ben itmâm-sâz-ı mehâmm-ı sefer olup hengâm-ı şudür u iyâb reside **olıcak** hilâl-i tevdi'de na't-ı nebeviyi üç beyt-i dilkeş-i bedî'ü'n-neşâd idüp "Bu ebyât maĥfûzuñ olsun. Ol peygamber-i zîşâna telâķide tebliĝ idesin." demişidi. (115a/11)

Ammâ **çünki** jâj-ĥâyân-ı Ķureyş der-kâr kıldıkları esinne-i şine-güzâr-ı âzâr-ı Ebû Fâlib'e mü'eşşir ü kâr-ger olmadığı muĥarrer **olıcak** bir şürete dahî dest-yâz-ı mübâşeret olup kâlâ-yı merâmlarına bu vecihle naķş-endâz-ı mübâderet olmuşlardır. (128a/21)

ç) "çün"lü cümlelerde yardımcı cümle ve temel cümleden birisi veya her ikisi isim veya fiil cümlesi olabilir.

2.2.1. Yardımcı ve Temel Cümlelerin Türüne Göre "çün"lü Cümleler

Bura "çün"lü cümlelerin "yüklemin türüne göre" incelemeleri yapılacaktır.

Yardımcı ve temel cümlesi fiil cümlesi olanlar

Çün ki ol ĥâlet meşhûdum oldı, niyâz-mend (7) olup عَلِمْنِي يَا رَسُولَ اللَّهِ " didigimde fark-ı serimi kef-i dest-i meymenet-peyvestleriyle mesĥ buyurup " متعلّم،" buyurdılar. (120a/6)

Çün ki bu şeb-hengâm güzerân olup tebâşir-i seĥer nümâyân ola, eşrâf-ı kavmden bir gürüh-ı enbüh ile bu mevzi'de ĥalka-beste-i cem'iyet olup mutaraşsıd olalım. (93a/22)

Ve'l-ĥâsıl **çün** bunlar ĥuşemâ ile ĥarbe şarf-ı himmet idüp bertaraf-sâzi-i muĥâlifin için bezl-i kudret ķarâr-dâde oldı, ittifâķ-ı tarafeyn ile sene-i âtiye ĥulûlünde kıyâm-ı Sûķ-ı 'Ukâz mevsimi muĥârebeye tevâ'ud ve fayşal-sâzi-i keşmekeş-i ĥuşümet için ta'ahhüd itmişler idi. (80a/14)

Çün ol vaķit reside oldı, ol iki 'asker-i enbüh ol maĥalle ĥâzır olup teķâbü'l-i ferîķin meşhûd olduĝı hengâmda ki, Ħarb bin Ümeyye Ķureyş ve Kenâne ricâlinden müctemi' olan cemâ'atiñ re'îsi bulun-

muş olup 'Utbe bin Rebi'a ki, birâder-zâdesi ve yetim olmağla dâhil-i hâvza-i hümâyeti ve merbût-ı kamât-ı terbiyeti idi, ol iki tâ'ife dâ'iyeye-i hârb u kıtâl ile zarb-ı hıyâm-ı muhâseme vü cidâl itdikleri mahâlde âramide olmuşlar idi. (80a/19)

Pes ciin ki ol dâ'iyeye ile 'Abdu'l-muttalibe mülâkî olup ol haber-i vahîşet-eşeri aña tebliğ eyledi, ol dahî fi'l-hâl kemâl-i zücret ü ıztırâb ile cānib-i beyt-i mükerrerem-i rabbü'l-erbāba sitâb eyledi. (54b/23)

Ammâ ciin ki ol şeh-süvâr-ı sedre-güzârî âgûşuma alup ol etân-ı bî-tâb ve tuvāna süvâr oldum, anı ol mertebe çâlâk u reh-vâr olmuş buldum ki, refîklerimiz merkeblerine her ne kadar mühmiz-engiz-i cedd ü ikdâm olup a'mâl-i tâziyâne-i ihtimâm iderler idi. (50a/23)

Yardımcı cümlesi fiil cümlesi, temel cümlesi isim cümlesi olanlar

Ciün ki Ebū Leheb münzevî-i hâviye-i helâk ve kezâ sette-i matmüre-i hâk oldu, bir seneden ziyâde zamân mürûrunda Hâzret-i 'Abbās -raziya'l-lâhu 'anh- anı vak'asında görüp hâlinden su'âl idicek cevâbında el-ân güdâhte-i âteş-dân-ı cahîm ve gülü-sühte-i gâdir-i rûd-ı hâmim olmağile mübtelâ-yı 'azâb-ı elîm olduğun beyândan soñra "Ol rahmet-i şâmile-i 'âmme-i mevcûdât ve bâ'îs-i âferiñiş-i kâffe-i mašnû'ât -'aleyh-i ezkiyyü't-teslimât- hâzretleriniñ haber-i velâdeti ile beşâret-i mustavfî-i nişâb-ı meserret olduğumdan nâşî Şübeye'yi malımdan i'tâk ve andan hîll ü şâk eylediğim cihetden fâ'iz-i reşha-i 'inâyet ve hâssa-mend-i mâ'ide-i rahmet olup her leyle-i işneynde bir nevbet (işbu) iki asba'im beyninde olan nuğreye gencide olacak miqdâr âb-ı şirîn-güvâr irtişâfi ile teskin-i galeyân-ı hârâret müyesser olur." deyü, sebbâbe ve ibhâmı miyânına işâret-nümâ olduğu hîkâyet-i 'an'ane-i şikât rivâyeti ile söhret-yâbdır. (44a/7)

Ciün ki ser-efrâhte-i tecessüs olup taraf-ı 'uluveve ref-i başar eyledim, gördüm ki, sâbıkan Hîrâ'da mu'âyene kıldığım melek-i mükerreremdir. (108a/1)

Ciün ki Âmine'den âsâr-ı talak zâhir oldu, ben anda hâzır idim. (38a/14)

Yardımcı cümlesi isim cümlesi, temel cümlesi fiil cümlesi olanlar

Çün ki Buḥeyrā ol nūr-ı muḳaddes-nihād-ı cesed-i kevineyn cenābını bi'l-istiḳlāl 'azîmet-ḥân-ı da'vet olup kârvāniyân-ı Ḳureyş'den biri ki, ba'zî rüvât kavli üzre a'mām-ı nebeviden Zübeyr bin 'Abdu'l-muḳtalib olmak menküldür, irsâl olundu. (74b/20)

2.2.2. Temel Cümlelerin Cümle Başı Bağlayıcısı Olma Durumuna Göre "çün"lü Cümleler

Temel cümlesi herhangi bir cümle başı bağlayıcısı almayanlar

Çün ol vaḳıt reşide oldu, ol iki 'asker-i enbüh ol maḥalle ḥāzır olup tekābül-i ferîḳin meşhūd olduḡı hengāmda ki, Ḥarb bin Ümeyye Ḳureyş ve Kenāne ricālinden müctemi' olan cem'atîñ re'îsi bulunmuş olup 'Utbe bin Rebî'a ki, birāder-zādesi ve yetim olmaḡla dāḥil-i ḥavza-i ḥimāyeti ve merbût-ı kamāt-ı terbiyeti idi, ol iki tā'ife dā'ıye-i ḥarb u ḳitāl ile ḡarb-ı ḥıyām-ı muḥāseme vü cidāl itdikleri maḥalde ārāmide olmuşlar idi. (80a/19)

Ve'l-ḥāşıl **çün** bunlar huşemā ile ḥarbe şarf-ı himmet idüp bertaraf-sāzi-i muḥālifin için bezl-i kudret ḳarār-dāde oldu, ittifaḳ-ı tarafeyn ile sene-i ātiye ḥulülünde ḳıyām-ı Sūḳ-ı 'Ukāz mevsimi muḥārebeye tevā'ud ve fayşal-sāzi-i keşmekeş-i huşümet için ta'ahhüd itmişler idi. (80a/14)

Çün ki ol seccāde-pîrā-yı risālet secde-güzār oldu, Ebū Cehl-i nigūḥide-gerdār-ı nā-sütüde-şi'ār ol i'dād itdiḡi ḥaceri ḥāmül olup taraf-ı bâhirü'ş-şeref-i nebeviye ḳarîb olduḡında gördüler ki, Ebū Cehl-iñ semā-yı nuḥüst-ı iḥtivāsi müteḡayyir olup ḥaḫve ḥaḫve rücū'-ı ḳahḳarî ḳıldı. (130a/22)

Çün ki bu şeb-hengām güzerān olup tebāşir-i seḫer nümāyān ola, eşrāf-ı kavmden bir güruh-ı enbüh ile bu mevzi'de ḥalka-beste-i cem'ıyyet olup mutarāsıd olalım. (93a/22)

Yardımcı cümlesi "çün"le, temel cümlesi bir cümle başı bağlayıcısıyla başlayan cümleler

Yardımcı cümlesi "çün"le, temel cümlesi "pes" bağlayıcısıyla başlayan cümleler

Yā 'Abdu'l-muḳtalib, cenāb-ı feyyāz-ı çāre-sāz **çün** ki saña bu vehle meded-res olup bu felāt-ı bî-emānda ifāza-i 'aynü'l-ḥayāt-ı necāt

kıldığı müşâhed ve mu'âyin oldı, **pes** zemzem-i mükerremi dahî miz-âb-ı kereminden mahsûsan saña icrâ ve i'tâ kıldığında kat'â şekk ve irtiyâbımız kalmadı." deyü terk-i muhâsâma vü 'inâd idüp 'Abdu'l-muttalib ile niza'ları ber- taraf oldı. (22a/11)

Yardımcı cümlesi "çün"le, temel cümlesi "ve'l-hâsıl" bağlayıcı-sıyla başlayan cümleler

Çün ki "**Beyt**: Zâlâm-ı şirk ü küfri eyledi âfâkdan zâ'il,

Toğup ol mihr-i enver matla'-ı burc-ı sa'âdetden."

şöyle müşâhede kıldım ki anıñ cemâl-i nîküfâlınden derûn-ı hâneve ziyâ-pâş olan nûruñ sutû'undan efrûhte olan şem'-i enver mânend-i çerâğ-i sihr-i bî-nûr u fer-mu'âyene olunurdu, **ve'l-hâsıl** ol leyl-i sihr-i tufeyilde altı 'alâmet meşhûdum oldı. (39a/5)

Yardımcı cümlesi "ammâ çün" ile başlayan "çün"lü cümleler

Ammâ çün ki, birâderim 'Âmir dahî silk-i ehl-i İslâma münselik ü muntazam oldı, muqaddemâ baña derkâr kıldığı küpâl-i ta'n u serzenîşi aña havâle ider olup ben ol takrîb ile niş-i âzârından sâlim olmuşidim. (118b/2)

Ammâ çün ki, ol şeh-süvâr-ı sedre-güzârî âgûşuma alup ol etân-ı bî-tâb ve tuvâna süvâr oldum, anı ol mertebe çâlâk u reh-vâr olmuş buldum ki, refîklerimiz merkeblerine her ne kadar mihmîz-engiz-i cedd ü ikdâm olup a'mâl-i tâziyâne-i ihtimâm iderler idi. (50a/23)

Ammâ çün ki, ol besmele-i kabâla-i hidâyet ve hâtîme-i risâle-i risâlet cenâbınıñ qurb-ı mîlâd-ı bâhirü'l-es'âdı muqarrer oldı, meyâmin-i âsâri cemî'-i emsâra sârî olup cümle erzâk u zahâ'ir ferâhyâb-ı vâfir olmağile gürisne-çeşmân-ı kaht-ı sâl fâka ve ihtilâl-i kâmyâb-ı müreffehü'l-hâl olmuşlar idi. (34a/8)

Yardımcı cümlesi "pes çün" ile başlayan "çün"lü cümleler

Pes çün ki 'Abdu'l-mesîh me'mûr oldığı üzre vâsıl-ı menzîl-gâh-ı satîh oldı, Satîh'i müşerref-i zarîh ve mahleb-i ser-tîz-i meniyye ile cerîh olmadan nâşî sermest-i neşve-i helâk u bevâr ve güft-güya meslûbü'l-iqtidâr buldı ki ref'-i savt-ı ceñir ile selâm ve esmâ'-i peyâma cedd ü iktidâm eyledi. (42a/23)

Pes çün ki ol dâ'îye ile 'Abdu'l-muttalibe mülâkî olup ol haber-i vahşet-eşeri aña tebliğ eyledi, ol dahî fi'l-hâl kemâl-i žucret ü iztırâb ile cânib-i beyt-i mükerrem-i rabbü'l-erbâba şitâb eyledi. (54b/23)

Yardımcı cümlesi "ve'l-hâsıl çün" ile başlayan "çün"lü cümleler

Ve'l-hâsıl çün ki, meşgale-i hürîş encâm-ı resîde olup mendîl-i süfre nûr-ı dîde oldu, ve ser-rişte-i cem'iyet güsiste olup cemâ'at-i kârbâniyân vedâ' ile müteferriğ oldular. (75b/2)

Ve'l-hâsıl çün, bunlar huşemâ ile hârbe şarf-ı himmet idüp bertaraf-sâzi-i muhâlifîn için bezl-i kudret qarâr-dâde oldu, ittifâk-ı tarafeyn ile sene-i âtiye hülûlünde kıyâm-ı Sûk-ı 'Ukâz mevsimi muhârebeye tevâ'ud ve fayşal-sâzi-i keşmekeş-i huşûmet için ta'ahhüd itmişler idi. (80a/14)

Sonuç

İncelediğimiz Siyer-i Nebî adlı eserde "çün" ve "çün ki" cümle başı edatıyla bağlanmış olan cümlelerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Eserde "ki" cümle başı edatından sonra en çok, cümlelerin çeşitli anlam ilişkileriyle birbirlerine bağlanmalarında, "çün" ve "çün ki" cümle başı edatları kullanılmıştır. "çün" ve "çün ki" ile benzer yapıda olan "kaçan" ve "kaçan ki" cümle başı edatı metnimizde hiç kullanılmamışken Farsça "çün" ve "çün ki" edatıyla kurulmuş onlarca cümle bulunması oldukça dikkat çekicidir.

Kaynaklar

Akalın, Şükrü H., "Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Cümleler", Türk Dili, 518, s. 156-163.

(1998), "Dede Korkut Kitabında Geçen Bir Cümle Türü Üzerine", C I, S: 41, s. 1-28.

Cemiloğlu, İsmet, "Eski Anadolu Türkçesi Söz Diziminde Çün'lü Cümleler", Türk Dili 510, s. 409-413.

Doğan, Enfel, "Ahlâk-ı Alâî'deki "çün"lü Birleşik Cümle Yapıları", Belleten 2006 - 2, s. 29-40.

Ergin, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul 2012.

Hacıeminoğlu, Necmettin, Türk Dilinde Edatlar, MEB Yayınları, İstan-

bul 1992.

Tiken, Kâmil, Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler
ve Zarf Fiiller, Ankara, TDK Yayınları, 1992, s. 132-138.